

Bygga och bo

Bygga och bo

FATABUREN 2013

Bygga och bo

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2013

Red. Christina Westergren och Dan Waldetoft

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2013
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Bildredaktör Marie Tornehave
Omslag och grafisk form Göran Eklund och Lena Eklund
Omslagsfoto Karl Erik Granath, © Nordiska museet

Tryckt hos Elanders NRS Tryckeri, Huskvarna 2013
ISSN 0348 97 1 x
ISBN 978 91 7108 563 4

Hem och hemlösa

I hemmet sover vi, äter, älskar, umgås, förvarar våra ägodelar, och dit återvänder vi när dagen är slut. Hemmet formger vi efter smak, förmåga och förutsättningar. Det är vårt privata designcentrum även om inte alla som bor där har makten att påverka bostadens utformning. Hemmet är en del av en människas identitet och trygghet. Så är i varje fall hemmet som ideal.

Rätten till en bostad finns med i FN-deklarationen från 1948 om de mänskliga rättigheterna. Många människor i världen är ändå hemlösa och har kanske aldrig haft ett mer permanent hem eller så har de mist sitt hem genom fattigdom, krig eller förtryck. För andra kan hemmet vara som ett fängelse eller en plats för misshandel och terror.

En del hem är magnifika bostäder. Andra hem är ett skjul utan vatten och elektricitet men kan ändå respekteras av omvärlden som dess invånares hem – tills någon tränger sig in när både dörr och lås saknas. Sådan är situationen i många flyktingläger runtom i världen. I brist på något annat kan ett tält i skogen, en bil, en fyra kvadratmeters sovbur i en kinesisk storstad eller i sämsta fall ett gatuhörn räknas som ett hem av den som håller till där.

ANNETTE ROSENGREN

är fil.dr i etnologi och författare till en rad böcker grundade på etnologisk fältverksamhet.

Hon var under många år anställd som intendent vid Nordiska museet.

Överallt i världen försöker människan inrätta ett hem för sig och sina ägodelar, ting som har med behov, identitet och minne att göra, och ting som kan vara bra att ha i framtiden. Aldrig har jag träffat någon som mist sitt hem, som inte hoppas på att livet ska bli bättre och att hon eller han ska ha ett eget hem i framtiden.

Men hem associerar också till blod, till släkt och klan, och till hembygd, hemland och nation. Hembygd och hemland har att göra med var jag känner mig hemma i djupet av mitt inre och tillsammans med människor som jag känner samhörighet med. För vissa folk är en egen nation en dröm. Andra har tvingats bort från hembygd och hemland. Men identitet, liksom kultur, lever och ändras i växelverkan mellan en människa och hennes omgivning. I dagens globaliserade värld blir det allt vanligare att känna sig hemma i flera länder. Eller att inte känna sig riktigt hemma någonstans.

De lyckligt lottades hem

Varje hem – i form av rumslighet, en bostad – är unikt, uppbyggt av ting förknippade med de boendes historia, minnen, planer för framtiden och möjligheter att genomföra sina önskningar. För en utomstående kan det verka mindre unikt eftersom hemmets utseende, liksom mycket annat, är präglad av värderingar, förväntningar och smak som man delar med människor man känner sig befryddad med. De flesta hem följer ganska bestämda strukturer för vad ett hem bör innehålla – något att ligga och sitta på, äta och arbeta vid, laga mat på, något för att sköta hygien, betrakta, och må gott av. Olikheter rör oftast form, färg, material, mängd, storlek, kostnad och kvalitet och är ofta förankrade i klass, ålder, etnicitet, många gånger i ge-

nus och kultur, och nästan alltid i ekonomiska förutsättningar.

För snart trettio år sedan tillbringade jag mycket tid i många hem i en ort i Mellansverige och sökte efter strukturerna för hur de vuxit fram. Sverige har ändrats sedan dess, och många detaljer i inredningsidealen är annorlunda. Men hemmet har lika stor betydelse i människors liv nu som då.

I detta mellansvenska urbana småindustri-, småföretagar- och småhussamhälle var hemmet och hemmets skötsel framför allt kvinnornas angelägenhet. Kvinnorna hade ett mycket större intresse för hemmets och familjemedlemmarnas yttre än männen. Båda parter förvärvsarbetade och bidrog till att bygga och bevara ett gott liv för familjen. Deras roller i familjen var snarare komplementära än kongruenta, och hemmens gestaltning och skötsel var ett utbrett kvinnointresse.

Insatta i former, färger och mönster, inredningstrender, kostnader, köpställen och hur nyinvesteringar skulle kunna genomföras ville kvinnorna ofta förnya sina hem, om så bara genom att byta gardiner eller köpa nya kuddar till tevesoffan. Största uppskattningen och de sakkunniga kommentarerna angående sina bemödanden fick de av varandra. Männen såg ofta när något var förändrat, men inte exakt vad. Större investeringar – som en ny möbel eller att renovera kök eller badrum – tog männen del i, men oftast var det kvinnorna som drev på.

I stort sett alla jag följde bodde i ett eget hus, vilket här liksom på många håll i Sverige var idealet för barnfamiljer. När paret själva hade stått för husbygget var byggarbetet mest mannens sysselsättning och kunskapsområde, när det skulle inredas var det framför allt kvinnans. Tekniska frågor hörde mest till mannens kunskaps- och intresseområden, som snickeri och husets värmeanläggning.

Beslut om hemmet fattades gemensamt, ibland vid köksbordet, ibland i sängen sent på kvällen. I de flesta familjer var husbygget och grundinredningen av hemmet – ibland blev det flera under ett livslopp – det största gemensamma livsprojektet vid sidan av barnen.

I stort var det kvinnorna som stod för formgivningen och männen som utförde jobbet. Möbler, tavlor och andra ting förmedlade estetiska avsikter och familjehistoria. En del hade bytts ut sedan familjen flyttat in, annat fanns kvar – ibland av ekonomiska skäl. En hel del småting fanns där för att de var emotionellt laddade gåvor och påminde om givaren, eller så var de inköpta vid tillfällen värda att minnas. Och när kvinnorna, som vid den här tiden i stort sett alltid var de som städade, vidrörde dessa ting, vidrörde de också minnena.

Dessa hem i ett mindre samhälles olika småhusområden var som andra svenska hem präglade av vår tids överflöd av varor, masskonsumtion och industritillverkning, och av en tydlig, om än i vårt land ojämnt fördelad, välfärd. Med alla prylar var de uttryck för varje specifik familjs fas i livet – i de här fallen när barnen bor hemma och är ganska små. Ta dessa exempel från familjen Johanssons hem, som är så präglad av barnens åldrar, parets intresse för antikviteter, deras medvetenhet om tidens flykt (fotografierna av paret som mycket små barn) och av ett mycket litet intresse för böcker. I ett annat sammanhang har jag beskrivit deras hem rum för rum.

Marias rum: Ett typiskt flickrum med tapeter i vitt och gammalrosa, vita gardiner, vit- och rosarandig trasmatta, vitmålad säng med rosarandigt överkast, där nallar och andra tygdjur sitter uppradade. Vitt skrivbord med hurtsar och hyllor. Vit docksäng med tre dockor i. Vitt dockskåp, som Maria, tio år gammal, vill ha

bort eftersom hon inte vill visa sina kamrater att hon emellanåt fortfarande leker med det. Här finns en skivspelare, en bandspelare och en radio. Ett trettiotal kassettband pekar på brytningen mellan barn och begynnande tonårskvinna: sagor av bl.a. Astrid Lindgren, hits från skivbolaget Marianne, och från Sommarland i Skara, Bruce Springsteen m.fl.

Finrummet: Vitrinskåp med kaffekannor, kaffekoppar, glas och prydnadsföremål. Carl Larsson-tryck på väggen, flera inramade oljetryck med fruktmotiv, ett tickande gammalt väggur, kristallkrona i taket, wiltonmatta på golvet. Med mera, med mera.

Parets sovrum: Nattygsbord och sänglampor på vardera sidan om sängen. På Gunillas sida hänger en spegel, några halsband och två inramade svartvita fotografier av Gunilla och Roy i ettårsåldern. På Roys sida finns de fem böcker, som förutom barnböckerna i Marias och Hannas rum, är de enda böcker jag ser i hemmet. Det är Korsordslexikon, Soldatinstruktion i motor 1967, Fotbollsmål 1977–78, Partisaner av Alistair MacLean och Albin Widéns Nu blommar prärien.

Tjugo år senare är mycket i orten både sig likt och olikt. Gunilla och Roy, liksom många andra par, bor kvar i sitt hus.

Gammalt och nytt

De människor jag följde i den mellansvenska orten, och deras grannar och släktingar, levde inte alla oproblematiska och socialt lyckade liv, men de var vid tillfället materiellt trygga. De var inte långvarigt arbetslösa eller sjuka, inte utblottade, och de visade upp sina hem och sina liv för mig i en tid när den sociala tryggheten i Sverige var större än vad den är i dag. De tillhörde den del av befolkningen som köpte mer än de sparade och i

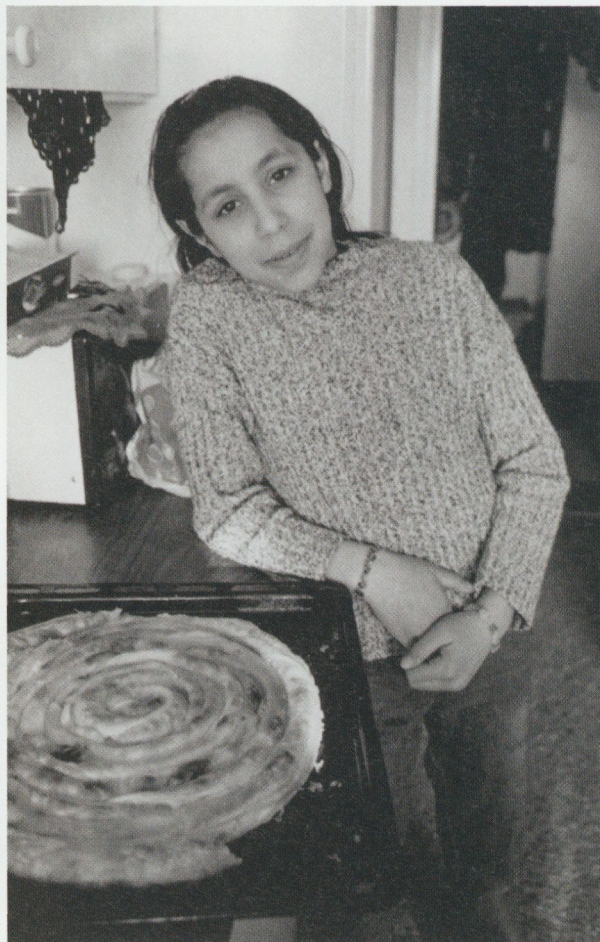
Hos Emma 1985. Foto Annette Rosengren.

allmänhet valde efter vad de hade råd med. I stort sett. Många i Sverige lever fortfarande så.

I Välfärdssverige har konsumtionssamhällets ideal om nyinköpta ting till hemmet ett fast grepp. Till skillnad från i många andra länder tar vi sällan över äldre ting av nödtvång, utan för att de anses ekonomiskt värdefulla, ovanligt vackra och tilltalande eller har en emotionell betydelse. Vi förnyar våra hem med nya saker när vi tycker att vi har råd, påverkade av medievärldens trendkänsliga och trendsättande reportage om utvalda, estetiskt säkra människors hem. På senare år har totalrenovering av kök och badrum varit en mycket lukrativ bransch. Möblerna, som vi kasserar, kör vi kanske inte till soptippen, utan säljer på Blocket.

Lilian 1983 och Senepa 2003.
Foto Annette Rosengren.

Utvalda äldre möbler kan bli som charmtroll bland de kanske mer stereotypa möbler vi köper nya. Men de ska gärna ha »rätt« ålder, och nu är 1950- och 1960-talens möbler och småting in- ne. Men vem köper vår kasserade »bara« tio år gamla soffgrupp? Objekten från Blocket eller loppisar kommer in i våra hem lika historielösa för sina nya ägare som om de hade köpts nya i en af- fär. Vi vet ingenting om deras tidigare liv, men med tiden laddas de med ny historia och med nya minnen.

Utan hem

Omkring 34 000 människor i Sverige är hemlösa enligt Social- styrelsens senaste beräkningar (2011). Det är oräknat flykting- ar, papperslösa och utländska EU-migranter.

I många svenska kommuner finns numera en garanti att alla ska ha åtminstone tak över huvudet under natten, det vill säga en härbärgesplats. Men den garantin gäller inte EU-migranter, som många gånger tvingas bli hemlösa uteliggare. En EU-fråga, säger kommunerna, som inte svenska skattpengar ska användas till.

Och flyktingar? De kommer utan andra ägodelar än vad som ryms på kroppen och i en väska eller ryggsäck. Så länge de söker asyl har de ett jämförelsevis hyggligt boende. Men de flesta får avslag. Att söka skydd är som ett lotteri. De som drar vinstlotten erbjuds integration, bostad och bosättningslån men kan under omställningsperioden vara hemlösa i månader, ja faktiskt år, ut- an att det syns i statistiken. Den som drar en nitlott ska återvän- da till hemlandet, där familjerna sällan har något hem kvar. Men det sägs inte vara Sveriges problem. Inte heller att många, kan- ske de flesta, flyr igen. En del väljer att stanna kvar i Sverige som papperslösa, hemlösa och utanför statistiken.

Alliansregeringen antog en strategi mot hemlöshet för några år sedan. Vräkningarna skulle minska och barn skulle över huvud taget inte få vråkas. Bostadsmarknaden skulle öppnas för samhällets svagare grupper, en bostadsmarknad där det i dag är nästan omöjligt att få ett förstahandskontrakt utan goda referenser, fast arbete och stadig inkomst. Den som har hyresskulder är i stort sett chanslös, och många bostadsbolag accepterar inte socialtjänstens försörjningsstöd som stadig inkomst.

Men vräkningarna fortsätter och även barn vråks. Människor vråks för att de är fattiga och socialt svaga, för att de väljer att betala medicinerna framför hyran eller för att de är gamla och inte förmår hålla ordning på sina räkningar. Andra är psykiskt sjuka, eller har stora problem med alkohol, tabletter och andra droger. Hemlöshet gynnar missbruk och psykisk sjukdom.

Under senare år har kunskapen om hemlöshet ökat och sociala myndigheter och politiker har insett att hemlöshet är förknippat med fattigdom och bostadsbolagens makt att välja. Det sociala bostadsansvaret har mer och mer flyttas över på kommunernas socialförvaltningar, som numera är en viktig aktör på marknaden för andrahandslägenheter. Den medicinska vården har på sätt och vis ändå blivit bättre, och nya kategoriboenden har minskat den akuta bostadslösheten. Men varken kategoriboenden eller sociala kontrakt innebär att man har ett hem att mer permanent inrätta sig i.

Kvinna och utan hem

De registrerat hemlösa i dagens Sverige är en heterogen kategori, där varje människas livsöde är unikt, ofta sorgligt. Många är bara fattiga, andra är marginaliserade med psykiska och socia-

la problem. En del har en gång levt ett liv med familj, barn och stadigt arbete, men något har stjälpit dem. Andra har aldrig haft en egen bostad.

Under flera år från 1998 följde jag ett antal hemlösa, socialt marginaliserade kvinnor i Stockholm. Den dominerande bilden av den hemlöse var då fortfarande att det framför allt var en människa med missbruksproblem. För att få ett eget hem måste hon eller han först sluta med sitt missbruk och därefter klara av faserna i den så kallade bostadstrappan av normalisering. Först därefter kunde en egen lägenhet bli aktuell. Processen tog flera år och slog ut många, som efter en tid fick börja på ruta ett igen. I dag är det här systemet till viss del uppluckrat, samtidigt som bostadsmarknaden med försthandskontrakt är ännu mer svårforcerad.

När jag först träffade de hemlösa sov de på natthärbärgen, i källare, på vindar, eller hos mer eller mindre tillfälliga vänner. Dagarna tillbringades på daghärbärgen och på gator och i parker. En del bodde i husvagnar. Undersökningen var en etnologisk dokumentation av marginaliserade i huvudstaden och gjordes för Nordiska museet.

Kvinnorna visade mig en värld långt från majoritetsbefolkningens villa- och lägenhetsboende. De tog mig till institutioner där de mer eller mindre tillfälligt hade ett rum, till socialtjänstens tränings- och försökslägenheter, till husvagnar och bilar, till källare, vindar och allmänna toaletter. Överallt handlade det om överlevnad. Att lära sig hantera oväntade situationer och utnyttja tillfällen, öppna låsta portar, hindra larmet på offentliga toaletter att sätta igång, lära sig hur man sköter hygien och toalettbesök när man sover i en källare, lära sig vilka vänner och bekanta man kan lita på, och lära sig var natthärbärgena finns och deras regler. De flesta av de kvinnor jag träffade hade levt så i perioder. De ut-

nyttjades och utnyttjade. I förhållande till männen var de oftast i underläge, i förhållande till samhället alltid.

Under perioder av total hemlöshet bar de sina ägodelar – mest kläder – i kassar, och hade andra kassar stående hos kamrater som just då hade någonstans att bo. Ting förknippade med hem och hemliv var magasinerade efter vräkningar och oåtkomliga, eller helt borta. Minnessaker från barndomen, från föräldrar, syskon och tidigare liv hade försvunnit genom vräkningar, bränder, stölder, tillfälligheter och att inga ställen var trygga och säkra. Många kvinnor var mödrar och hade ofta foton av barnen i plånboken. Om inte plånboken också hade försvunnit. Det var som att de hade varit utsatta för ett krig, där hemmet bombats och inget lämnats kvar. Innan livet vände för en del.

En av de första jag blev bekant med var Britt-Marie, en överlevare i 50-årsåldern. Hon hade i sin ungdom haft hem och familj men förlorade allt genom amfetaminet. Sina sista år levde hon i en mindre stad med man, lägenhet och ett hem som hon byggde upp igen. Kanske såg det ut hos Britt-Marie lite som hemma hos Lajla, som också en gång haft familj. Trots många års boende i bilar klarade hon socialtjänstens trappa med olika typer av boenden, och fick så småningom ett förstahandskontrakt. Men det är tio år sedan och bostadsmarknaden är svårare att komma in på idag. Numera bor hon i en förortslägenhet med allt det som karakteriserar ett hem, med välgjorda inramade broderade tavlor på väggarna, hennes stora hobby.

Men av det sjuttiotial kvinnor som blev välkända ansikten och namn för mig under de år jag följde de hemlösa, hade tio år senare mer än var tionde gått bort i förtid. Nästan alla hade tagit livet av sig.

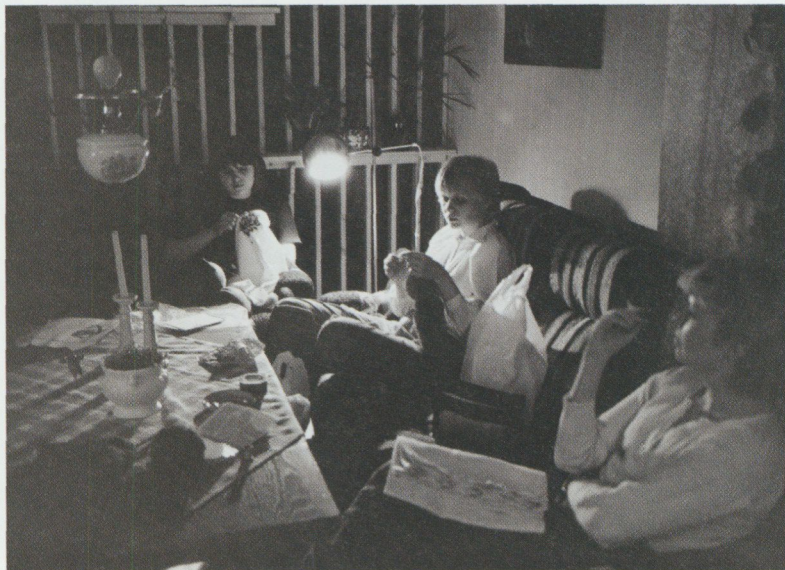
Kajsa blev härom året en av dem. Under sitt långa liv som drog-

Hos Emma 1985, t.v.,
och hos Katarina 1982,
t.h. Foto Annette
Rosengren.

Ovan Kajsa omkring
2005, foto Kurre, och
Viola omkring 2005,
foto någon på Västana.

beroende hade hon varit andrahandshyresgäst i flera av socialtjänstens hyreslägenheter, men tvingats lämna dem när hon inte förmådde följa reglerna. Kajsa kom från en välbesutten medelklassfamilj och bar på en nedärvd psykisk instabilitet. Hon hade två barn, men hade misslyckats med att hålla sina löften till dem så många gånger att de till slut dragit sig undan.

Hon visste hur man kunde skapa ett vackert hem genom att kombinera socialtjänstens nya Ikeamöbler med saker som andra människor slängt. Hon brydde sig inte om att det fattades en skärva i kanten på en vas utan såg de vackra linjerna, och de vackra tonerna i färger som mättats i lyster. Kajsa såg skönheten i en mängd ting, och hade själv varit en skönhet.

I sitt sista hem, eget så tillvida att det sociala kontraktet var skrivet med henne och stod i hennes namn, kompletterade hon socialtjänstens basmöblemang med många utvalda containerfynd. Hon förmådde hålla ordning och visste att hon annars skulle bli vräkt. Efter mer än trettio års drogberoende, ett otal behandlingshem, otaliga förhoppningar om att det skulle bli bra, följt av otaliga misslyckanden, hade hon äntligen verkat finns sig till rätta i en miljö som var tillräckligt tillåtande för att hon skulle klara att bo kvar. Men beslut långt över hennes egen förmåga att påverka, tvingade henne att flytta. Hon bodde därefter i ett otryggt samboförhållande där hon slutade sitt liv.

Kajsa kunde verka avskräckande när hon var högröstad och med åren såg alltmer udda ut. Den en gång mycket vackra, långa kvinnan blev kutryggig, tunnhårig, fick dåliga tänder och sminskade sig överdrivet. Men ända till slutet kunde hon ha en ängels röst och visa stor omtänksamhet och klokhet.

Agneta var lika hemlös, drog sig fram på mycket reducerade bidrag från socialtjänsten och genom att samla och sälja skrot.

Hon var robustare än Kajsa, och var som många kvinnor överallt i världen känslomässigt djupt beroende av den man som hon för tillfället levde med. Ofta gick det riktigt bra i flera år tills mannen av någon anledning lämnade henne i sticket, ibland genom ett längre fängelsestraff.

Det är Agnetas förmåga att skapa hem och hemtrivsel, som jag vill lyfta fram. Och hon är inte ovanlig på det sättet. För alla, i alla fall de flesta, är ett eget hem, med en dörr att låsa, ett ständigt mål. Jag lärde känna henne 1999, när hon bodde i Lugnet, det stora kåk- och småföretagarsamhället som fanns innan Hammarby sjöstad byggdes. Där hade hon levt i husvagnar, bilar och tält, och var känd som snäll, pysslig och omtänksam. När vi träffades var hon 37 år och bodde med sin sambo i ett av de rum som restaurängägaren hyrde ut. Det var ett stort rum med kokvrå, ombonat, hemtrevligt och inrett med säng, soffgrupp och en mängd andra saker som hon hade hittat i containrar och soprum eller som andra kommit med som tack för lite mat och i glädje att ge.

Ingenting av alla dessa äldre ting kom från hennes tidigare liv, och hon berättade om tidigare mer eller mindre tillfälliga hem, som försvunnit i bränder och stölder. Strax efter att vi träffades brann det här hemmet också ner, och hon kom att bo i bil igen och så småningom i rum på olika institutioner, i socialtjänstens träningslägenheter, i skyddat boende för kvinnor och i bilar och husvagnar. Överallt samlade hon på sig och boade in sig med containerfynd. Soprum, containrar och övergivna vindskontor hade samma betydelse för henne som affärer för människor med mer pengar. Som samlare var hon inte unik i sin sociala miljö, inte heller med sin förmåga att i detta, som så småningom kunde bli mycket överlastade rum, skapa trivsel.

Hon hade aldrig haft ett förstahandskontrakt och just därför

kanske inte dragit på sig hyresskulder. Tolv år efter att vi träffades första gången hade hon arbete, anställning, stadig inkomst och var på väg att få lägenhet med förstahandskontrakt.

Hur klarar de att vända livet? Samma fråga har ställts i olika sammanhang och besvarats av många sakkunniga. I svaren till mig har det handlat om ändrade värderingar, för många besvikelser på falsk vänskap, att de höll på att dö, att de såg i spegeln vad livet hade gjort med dem och ville försöka reparera sin kropp, och att de ville försöka reparera förhållandet till barn och föräldrar. De hade tröttnat på att vara »den där pundaren som ingen vill ha kontakt med«, att »när någon frågar vad du gör så vill jag kunna säga att jag jobbar där och där«, och att de vare sig fysiskt eller psykiskt orkade leva det gamla livet längre. Den äventyrlust som många en gång haft, hade ersatts av en längtan efter bekvämlighet och stillhet. En av de första belöningarna kom när spegeln berättade om ansiktets förändring till det bättre. En annan förklaring är att medicinsk subsitutbehandling blev accepterat.

De flesta medelålders människor tycker nog att de har uppnått någonting i sitt liv och att de har anledning att vara åtminstone lite nöjda och stolta. Men dessa kvinnor menade, att trots att de genom sina erfarenheter fått stor människokunskap, hade de kastat bort sina liv. De önskade att mycket varit ogjort, eller som någon sade, att livserfarenheterna hade varit så svåra att de helst hade varit ogjorda. De hade känt mycket skuld och skam. Men när livet till slut stabiliserat och normaliserat sig, och de kanske kunnat bygga upp relationer till barn och familj igen, hade de gamla upplevelserna och erfarenheterna ändå kommit längre och längre bort. Skulden och ångern blir mindre påtaglig även om den kanske aldrig försvinner. Men alla kommer inte så långt.

Tamar och Helena 2003.
Foto Annette Rosengren.

Det som för mig en gång startade i en nyfikenhet på de liv som levs och de hem som formas innanför väggarna i ett småhusområde i ett mindre samhälle, ledde så småningom in i andra, oändligt mycket mer problematiska miljöer. En utomstående betraktar lätt andras hem med estetikens glasögon, men med andra linser kan seendet nå djupare nivåer av livet och bli intressantare. Ett hem vittnar om människors historia, och deras genus och fas i livet just då. Men många gånger kan hemmet berätta historier som bottnar i livserfarenheter som de flesta av oss förmodligen inte har.